

SELAHADDİN EYYÛBÎ'NİN ÂMİD'İ KUŞATMASI VE ELE GEÇİRMESİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME*

An Evaluation On Besiege and Conquest of Amida by Salahaddin Ayyubi

Dr. Öğr. Üyesi Songül Dumlupınar Alican

ORCID: Orcid No: 0000-0002-1677-4778 / Turgut Özal Üniversitesi, Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi.

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmiş:

Başvuru tarihi: 18 Ekim 2020

Kabul tarihi: 25 Kasım 2020

Anahtar Kelimeler: Âmid, el-Cezîre, Selahaddin Eyyûbî, Artuklular, Haçlılar.

ÖZ

1180'lerin başında Mısır'da İslâm dünyasının en iddialı hükümdarı olarak kendini gösteren Selahaddin Eyyûbî'nin temel hedefi Müslümanlar arasında siyasî ve kültürel bir birlik kurmak, böylece Haçlılara karşı güçlü ve yekpare bir İslâmî blok oluşturmaktır. Takriben iki asırdan beri İslâm ülkelerinde ciddi sorunlara sebebiyet veren Haçlıları bölgeden söküp atabilmenin başka bir yolu yoktu. Sultan bu amaçla Mısır'dan çıkıp Doğu Akdeniz hattını takip ederek Filistin ve Suriye'deki Müslüman bölgelerini kontrol altına almış, bu doğrultuda el-Cezîre coğrafyasını da kurmaya çalıştığı siyasî birliğe dâhil olmasına gayret etmişti. Fırat'ın doğusunu hedef aldığı bilinen ve özellikle Âmid'i (Diyarbakır) ele geçirdiği harekâtını bu minvalde değerlendirmek mümkündür. O, şehri ele geçirdikten sonra Artuklulara bırakarak birçok kazanım elde etmiş, bunu daha sonra önüne koyduğu hedefler açısından önemli bir kaynağa dönüştürmüştür. Bu çalışma Âmid'in tarihî bakımdan sahip olduğu önem üzerinden Selahaddin Eyyûbî'nin şehri kuşatması ve ele geçirmesini konu edinmekte, hadisenin tarihî-siyasî bağlamını.

ABSTRACT

In the early 1180s, the main goal of Salahaddin Eyyubi, who was the most assertive ruler of the Islamic world in Egypt, was to establish a political and cultural unity among Muslims, thus creating a powerful and monolithic Islamic bloc against the Crusaders. There was no other way to dismantle the Crusaders who had caused serious problems in Islamic countries for nearly two centuries. For this purpose, the Sultan get off from Egypt and go ahead throughout Eastern Mediterranean line and took control of the Muslim regions in Palestine and Syria and tried to include al-Djazirah in the political unity that he was trying to establish. It is possible to evaluate the operation which was known to target the east of the Euphrates and in particular seized Amid in this context. He made many gains by leaving it to the Artuqids after he conquered the city and converted it into an important resource for the goals it set after. This study focuses on the siege and seizure of Saladin by Ayyubi over the importance of Amid, and evaluates the historical-political context of the event.

ARTICLE INFO

Article history:

Received 18 October 2020

Accepted 25 November 2020

Keywords: Amida, al-Djazirah, Saladin Ayyubi, Artuqids, Crusaders.

* Bu çalışma, yazar tarafından Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Doç. Dr. Ünal Taşkın'ın danışmanlığında hazırlanan ve 28 Mayıs 2019'da savunulan "Ortaçağda Âmid (Diyarbakır)" başlıklı doktora tezinden hareketle üretilmiştir.
Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: alicansongul@gmail.com.

GİRİŞ

Musul Atabegi Nûreddîn Mahmûd Zengî'nin 1174 yılındaki vefatından sonraki süreçte daha önce onun adına fethederek hâkimiyet kurduğu Mısır'da bağımsız bir siyasî oluşuma giden Selahaddîn Eyyûbî, İsmâîlîler ve Haçlılarla mücadele etmeye başlamıştı. İslâm âleminde ciddî siyasî ve toplumsal istikrarsızlıklara neden olan bu iki güç odağını dağıtarak bir birlik sağlamak arzusundaydı. 1180'li yılların başına gelindiğinde Suriye ve Filistin coğrafyasına ilaveten Doğu Akdeniz artalanının büyük bir kısmında siyasî istikrarı sağlamıştı. 1182 yılında gerçekleştirdiği Suriye seferi esnasında Fırat'ın doğusuna geçerek Urfa, Harran, Rakka, Habur, Ra'sû'l-'Ayn, Darâ ve Nusaybin gibi el-Cezîre şehirlerini ele geçirmiş, Atabeg İzzeddîn Mesûd'un hâkimiyeti altındaki Musul'da ise aynı başarıyı sağlayamamıştı. Bu sırada Selahaddîn Eyyûbî'nin hızlı ve bir o kadar heyecan verici yükselişine şahit olan Müslüman emir ve hükümdarlar kendisine tabî oluyor, İslâm dünyasında işgalci Haçlılara karşı başarıyla mücadele eden bu mücahid sultan ile birlikte hareket etmenin kendileri açısından en uygun seçenек olduğunu düşünüyorlardı. Haklı oldukları söylenebilir. Daha hükümdar olmadan önceki dönemlerinden itibaren Haçlılar için bir tehdit haline gelen Selahaddîn Eyyûbî'nin geleceğinin son derece parlak olduğu açık bir şekilde öngörülebiliyordu. İsmâîlîlere ve Haçlılara karşı yürüttüğü mücadele onu eski sultanlar gibi yüksek bir konuma getirmişti ve Müslüman dünyasında büyük bir şöhret kazanmıştı. Başka bir ifadeyle, yaklaşık iki yüzyıldır İslâm âleminin göğsüne sokulmuş bir kılıç gibi istikrarsızlık unsuru olan Haçlıları bu bölgeden söküp atabilecek kudret ve dirayette bir hükümdar olarak öne çıkmıştı. Bu siyasî karizma, Selahaddîn Eyyûbî'nin İslâm dünyasının birliğini sağlama hedefine odaklanmasını sağlayabilen altyapıyı meydana getiriyordu.

El-Cezîre bölgesine tertip ettiği askerî harekât esnasında Selahaddîn Eyyûbî'ye tabî olan Müslüman emirler arasında Hısn Keyfâ Artuklu Emiri Nûreddîn Muhammed de bulunuyordu. Akıllı bir emir olduğu anlaşılan Nûreddîn, Selahaddîn'in yükselişini görüp vakit kaybetmeden onun yanında yer almış, bölgedeki seferlerine iştirak ederek askerî destek sunmakta da tereddüt etmemişti. Siyasî ilişkilerin kişilerin sadakat ve tabiiyeti üzerine kurulu olduğu bir çağda, bunun kazanımları da olacaktı. Nitekim Artuklu Nûreddîn Muhammed, bir süre sonra velinimetinden el-Cezîre'nin büyük şehirlerinin başında gelen Âmid'in ele geçirilerek kendisine tevdi edilmesini istemiş, Selahaddîn de kendisine tabî olmayı siyasî varlığının en büyük ideali addeden bu sadık emirin arzusunu geri çevirmemişti. Yıvaloğullarının vezir ailesi olan Nisânoğullarının elindeki bu şehir yıllardan beri Artukluların ilgisini çekiyordu ve iktidarı gasp etmiş olan Nisanoğulları şehirde büyük bir öfke ve nefretin muhatabı haline gelmişti. Vezir Bahâddeve'nin haksız yere halkın mallarını müsadere ettiği, Âmidlilere zulmettiği ve koyduğu yüksek vergiler dolayısıyla da şehir nüfusunun önemli kısmının kaçıp gitmesine sebebiyet verdiği iddiaları ile iyiden iyiye yıprandığını kaynaklar kaydetmektedir. Şehre saldıranın tam sırasıydı. Herhalde bundan daha uygun bir fırsat da olamazdı. Üstelik daha önce Nûreddîn'in babası Fahreddîn Kara Arslan Bey de Âmid'i ele geçirmek için defalarca girişimde bulunmuş, lâkin bir türlü başarılı olamamıştı. Dolayısıyla Nûreddîn şu ya da bu şekilde Âmid'i alabildiği halde babasının çok istediği bir şeyi de yerine getirmiş olacaktı.¹

Âmid Seferinin Arka Planı

Emir Nûreddîn Muhammed'in ve Artukluların Âmid'i alma konusunda bu kadar ısrarcı olmaları şüphesiz basit bir emirler arası rekabete dayanmıyordu. Bunda şehrin konum ve önemi büyük bir rol oynuyordu. Bölgenin en eski şehirlerinden biri olan Âmid, Diyârbekir bölgesinin başkenti olarak tarih boyunca bu coğrafyada siyasî iddiası olan bütün devlet ve topluluklar için önemli bir hedef olmuştu. Antik dönemler bir yana Romalılar ve Bizanslılar, İslâm halifeleri ve sultanları, Şeybânîler, Hamdânîler, Mervânîler, Selçuklular ve Yıvaloğulları gibi birçok yapı buraya hâkim olmuş ve ellerinde tutmak istemişlerdi. Şehrin gerek kuzeyden güneye ve batıdan doğuya uzanan ticaret yollarının üzerinde bulunması, gerekse tarih boyunca doğuda ve batıdaki büyük güçlerin mücadele alanı içerisinde yer alması sadece buranın gelişmesini temin etmemiş, aynı zamanda Âmid'e hâkim olmak hükümdarlar

¹ Artukluların Âmid ile ilgili istekleri ve şehri aramaya dönük girişimleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Dumlupınar Alican, 2019: 144 vd.

için bir prestij meselesi olmuştu. Dolayısıyla Selçuklu sonrası dönemde el-Cezîre havalisinde iddialı bir siyasî iktidar birimi olarak ortaya çıkan Artuklular da Âmid'e hâkim olma konusunda doğal bir istek duyuyorlardı. Nûreddîn'in Selahaddîn Eyyûbî'den ısrarla şehrin alınmasını istemesinin arkasında bu köklü nedenlerin var olduğu söylenebilir.²

Âmid'e hâkim olmak Selahaddîn Eyyûbî açısından da önemliydi. Mısır'dan başlayarak Filistin ve Suriye üzerinden eski Zengî coğrafyasını kontrol altına alması uzun vadeli hedefleri için yeterli bir başarı sayılamazdı. İslâm tarihinin en yoğun biçimde yaşandığı el-Cezîre'yi de kontrol altına alabilmeli, gayrimüslimlere karşı her dönemde gaza ve cihadın merkezi olmuş bu bölgeyi hâkimiyeti altında tutabilmeliydi. Büyük Selçukluların çözülmesini takip eden süreçte bu bölgede etkili ve uzun süredir birbirleri ile mücadele halinde olan beylik ve emirliklerin burada bir istikrar sağlayamayacağı belliydi. Türkiye Selçukluları eski kuvvetini önemli ölçüde yitirmiş durumdaydı ve Anadolu coğrafyasında siyasî birliği tesis etme idealinden çok uzaklara savrulmuştu. Kısacası İslâm dünyasında daha önce olduğu gibi siyasî bir birlik tesis edebilmeyi başarmanın yolu el-Cezîre'yi ve burada birbirleri ile mücadele etmekle meşgul olan emirlikleri bir şekilde kontrol edebilmekten geçiyordu. Sultan Selahaddîn Âmid'i aldığı takdirde hem bölgenin kalbi durumundaki bir şehre hâkim olacak, hem de ciddi bir itibar kazanabilecekti. Uzun zamandır birçok kuşatmaya maruz kalmasına rağmen hepsinden alınının akıyla çıkan bir şehir olan Âmid, bir yanıyla onun sahip olduğu savaş ve fetih kudretini de sergileyen bir sahne olacaktı. Bundan dolayı da Nûreddîn Muhammed'in talebini kabul etmiş ve şehri ele geçirip kendisine vereceği konusunda ona söz vermiştir (İbnü'l-Esîr, XI, 1987: 384, 391; el-İsfahânî, V, 1979: 9; Şeşen, 1971: 275, 293; Ataoğlu, 1989: 104; Çevik, 2004: 145; Polat, 2018: 294-295; Durmuş, 2004: 221).

Artuklu Nûreddîn Muhammed'e, Âmid'i ele geçirerek kendisine teslim edeceği sözünü veren Selahaddîn Eyyûbî, şüphesiz şehir İslâm toprağı olduğu için evvela Abbâsî Halifesi Nâsır Lidînillah'a haber gönderip ondan bir menşur istemişti. Müslüman bir hükümdarın kontrolünde olan şehrin alınabilmesi için en azından resmî düzeyde müsaade, bir başka ifadeyle harekâtına meşruiyet kazandıracak bir fetvaya ihtiyacı olduğunu biliyordu. Kendisini bir İslâm hükümdarı olarak tarif eden ve Müslüman âleminde sulh, adalet ve nizâm tesis etme iddiasında olan büyük hükümdarın Âmid harekâtının şer'î gerekçesini teşkil edecek olan bu belge önemliydi. Nitekim söz konusu menşur Halife tarafından kendisine gönderilince vakit kaybetmeden harekete geçip Diyârbekir mıntıkasına yöneldi. Nûreddîn Muhammed'in birlikleri de Selahaddîn'in ordusuna iştirak etmişti. Bu sırada Sultan Selahaddîn'in yanında bulunan önde gelen bey ve komutanları şehri Artuklulara verme noktasında söz vermenin pek de anlamlı olmadığını, surlarının kuvveti ve muhkemliği dillere destan olan Âmid'i almanın mümkün olmadığını savunuyorlardı. Kadim zamanlardan beri defalarca saldırıya ve işgale maruz kalan şehrin siyah taştan duvarları kolayca geçit verebilecek duvarlar değildi. Daha düne kadar pek çok ordunun bütün gayretlerine rağmen Âmid önünden hayal kırıklığı ile döndüğüne herkes şahitti. Üstelik olası bir geri çekilme halinin Selahaddîn'i içerisine düşüreceği zor durum da hesaba katılmıyordu. Bunca zamandır kazandığı birçok zaferle elde ettiği siyasî itibarı yerle bir olabilir, otoritesini yitirmek gibi bir tehlike ile karşı karşıya kalabilirdi. Böyle bir şeyin ise onun gelecek planları açısından büyük bir felaket olacağını söylemeye bile gerek yoktu. Fakat Sultan tüm söylenen sözlere kulak tıkamıştı. Şehri alacağı noktasında en ufak bir şüphesi bile yoktu. 17 Zilhicce 578 (13 Nisan 1183) tarihinde Selahaddîn Eyyûbî'nin Artuklularca da desteklenen birlikleri tarafından Âmid kuşatma altına alındı (İbnü'l-Esîr, XI, 1987: 391; İbn Şeddâd, III/II, 1968: 514-515; Ebû'l-Fidâ, II, 1997: 148; el-İsfahânî, V, 1979: 66; el-Hamevî, 1963: v. 90a; Münecimbaşı, II, 2000: 175; Şeşen, 1971: 297-398; Beysanoğlu, I, 1998: 294-296; Sevim, 2000: 200-201; Merçil, 1991: 272; Merçil, 2012: 177; Şeşen, 1983: 49; Şeşen, 2018: 78; Ataoğlu, 2012: 211; Ataoğlu, 1989: 107; Çevik, 2004: 145; Gök, 2001: 313-314; Polat, 2018: 297).

Selahaddîn Eyyûbî'nin Âmid Kuşatması ve Şehrin Düşüşü

Bir kısmı yaşananlarla çağdaş olan ortaçağ kaynaklarında mevcut bilgilere bakılırsa (İbnü'l-Esîr, XI, 1987: 391-392; İbn Şeddâd, III/II, 1968: 514; el-İsfahânî, V, 1979: 60; Şeşen, 1971: 294; Beysanoğlu,

² Âmid'i tarih boyunca Mezopotamya coğrafyasında hüküm süren devletler için cazip kılan coğrafi ve ekonomik unsurlar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Dumlupınar Alican, 2019: 22 vd.

I, 1998: 296; Turan, 2004: 117; Ataoğlu, 2012: 211; Ataoğlu, 1989: 107; Gök, 2001: 313-314; Polat, 2018: 294), Nisânoğullarının kötü yönetimi dolayısıyla çok zor durumda olup birçoğu evlerini barklarını bırakarak Âmid'i terk etmiş olan halk Selahaddîn'in şehri bir an önce fethetmesini, yaşadıkları kötü günlere bir son vermesini istiyordu. Nûreddîn Muhammed şehrin fethi konusunda pek umutlu değilse de, gün geçtikçe şiddetlendirdikleri muhasara karşısında Âmid'i muhafaza eden askerî birliklerin dirayetlerini kaybettiğini gören kuşatmacılar daha bir şevkle mücadelelerini sürdürüyorlardı. Kuvvetli manciniklerle şehir surları dövülüyor ve kazılan lağımlardan Âmid'e girmenin yolları aranılıyordu. Öte yandan bu sırada Nisânoğlu da boş durmuyor, bir yandan şehre taş güller yağdıran mancinikleri yakıp etkisiz hale getirmenin yollarını ararken, diğer yandan da tespit edilebilen lağımları yıktırıp gündün güne umutlarını yitiren askerlerini yıllardır bütün saldırıları püskürtmeyi başaran Âmid'in bu sefer de düşmeyeceğine ikna etmeye çalışıyordu. Fakat gerek şehir halkı gerekse de askerler adaleti ile meşhur olan Eyyûbî hükümdarına karşı mücadele etmenin gerekli olup olmadığından pek de emin değillerdi. Selahaddîn Eyyûbî'nin saflarından fırlatılan okların ucundaki kâğıtlarda yer alan ve Sultan'ın teslim oldukları takdirde kendilerine uygun göreceği iyi ve kardeşçe muamele ile savaşıma devam etmeleri durumunda karşılaşılabilecek şeyleri bildiren vaatler ve tehditler, depolar zahire ile dolu olmasına rağmen bunları Âmidlilere dağıtmayan vezire öfke duyan halkı etkilemiş ve buna bağlı olarak şehirde, "gelenlerin kâfir olmadığı" konuşulmaya başlanmıştı. Adaleti ve dindarlığı ile bilinen Sultan Selahaddîn'e teslim olmak, kendi iktidarını sağlama almaktan başka düşüncesi olmayan vezir Bahâüddeve'nin idaresi altında olmaktan daha iyi değil miydi? (İbnü'l-Esîr, XI, 1987: 391-392; İbn Şeddâd, III/II, 1968: 514-515; Bar Hebraeus, II, 1999: 431; el-İsfahanî, V, 1979: 74; Şeşen, 1971: 299-300; Beysanoğlu, I, 1997: 296-297; Turan, 2004: 117, 188-189; Merçil, 1991: 272; Merçil, 2012: 177; Ataoğlu, 2012: 211; Ataoğlu, 1989: 107-108; Çevik, 2004: 145; Gök, 2001: 314; Polat, 2018: 297-298; Durmuş, 2004: 221). Şüphesiz Âmidlilerin de açık bir şekilde farkında oldukları gibi, şehir düştüğünde nasıl bir muamele ile karşılaşılabilecek olurlarsa olsunlar, bu muamele Nisânoğulların kendilerine yaptığı muameleden daha kötü olmayacaktı. Şehir surları içerisinde en iyi kararın Selahaddîn Eyyûbî'ye teslim olmak olduğu konuşulmaya başlanmıştı.

Âmid halkının ve şehri korumaya çalışan askerlerin psikolojik dirençlerinin yıkılması, Bahâüddeve'nin de umutlarının tükenmesine neden olmuştu. Geline nokta, artık ne halk ne de askerler kendisine itaat etmiyor, kimse sözünü dinlemiyordu. En yakınında bulunanlar bile kendisine sırt çevirmişti. Bir yolunu bulup Selahaddîn Eyyûbî ile anlaşmaktan başka bir şansı kalmamıştı. Âmid surlarının da artık yıkılmak üzere olduğu bir sabah, şehirden çıkan bir grup kadın karargâha gelerek Sultan'ın kendisine çokça itibar ettiği Kadı el-Fâzıl'ın huzuruna çıktı. Selahaddîn Eyyûbî'ye haber göndererek onu durumdan haberdar eden Kadı, içlerinde emirin ve vezirin kızları ile hanımlarının da yer aldığı kadınların af talebinde bulduklarını bildirdi. Emân istiyorlardı. Sultan'ın emriyle bunlara emân verildi ve dilerse Âmid'de kalmalarına, dilerse de şehirden ayrılmalarına müsaade edildi. Bu şekilde Selahaddîn'den emân alabilen vezir Bahâüddîn Mesûd, hükümdardan taşıyabileceği kadar mal alıp şehirden çıkabilmesi için üç günlük mühlet ve askerleri kendisine itaat etmediği için mallarını taşımasına yardımcı olacak adamlar istedi. Selahaddîn Eyyûbî onun bu isteklerini de kabul etti. Şehrin dışında bir karargâh kuran Bahâüddîn, hizmetine verilen adamlarla birlikte şehirden bu karargâha üç gün boyunca mal taşıdı. İçlerinde altın ve gümüş kaplar, sayısız kıymetli taş ve mücevherat, altın işlemeli halı, kumaş ve dokumalar, elbiseler, zırhlar ya da akla gelebilecek her türlü eşyanın bulunduğu mallar söz konusu 300 kişi tarafından üç gün boyunca taşınmasına rağmen, üç günün sonunda Bahâüddîn'in onca yıldır biriktirdiği eşyanın az bir kısmı taşınabilmişti. Gerek şehirde bulunan askerler, gerekse vezir eşyalarını taşıyabilsin diye onun yanına verilen kimseler bu malların içerisinde kendilerini zengin edecek miktarda kaçırmışlardı. 14 Muharrem 579 (9 Mayıs 1183) günü Bahâüddîn'e verilen üç günlük mühlet sona erip de kendisi Türkiye Selçuklu ülkesine gitmek üzere Âmid'i terk ettiğinde, geride halen birçok kıymetli mal kaldığı (Bar Hebraeus, Emir'in sahip olduğu malların yalnızca onda birini alabildiğini, gerisini ise kalede bırakmak zorunda kaldığını kaydeder (Bar Hebraeus, II, 1999: 430-431)) gibi, şehir burçları, evler ya da depolar halen zahire ve erzak, alet ve edevat, silah ve mal ile doluydu. Âmid'in düşüşünü hikâye eden dönemin kaynakları, bu kadar mal ve zenginliğe rağmen vezirin cimrilik ederek güçlü bir tahkimat kurmamış olmasının insanlar arasında şaşkınlıkla karşılandığından söz ederler

(İbnü'l-Esîr, XI, 1987: 392; İbn Şeddâd, III/II, 1968: 515-516; Ebû'l-Fidâ, II, 1997: 148; İbnü'l-Verdî, II, 1996: 91; Bar Hebraeus, II, 1999: 430-431; el-Ömerî, 2014: 306; el-İsfahanî, V, 1979: 78; Şeşen, 1971: 300-301; el-Hamevî, 1963: v. 90a; el-Aynî, II, 2010: 7; İbn Kesîr, XVI, 1997: 1997 s. 562; Müneccimbaşı, II, 2000: 175; Beysanoğlu, I, 1998: 297-298; Turan, 2004: 117, 189; Merçil, 1991: 220, 272; Merçil, 2012: 177-178; Holt, 2003: 57; Şeşen, 1983: 49; Şeşen, 2018: 79; Ataoğlu, 2012: 211; Ataoğlu, 1989: 107-108; Çevik, "2004: 146; Gök, 2001: 314-315; Polat, 2018: 298-301; Durmuş, 2004: 22).

Âmid'in fethi tamamlanıp şehir burçlarına Selahaddîn Eyyûbî'nin sancakları çekilmiş, Sultan ile Nûreddîn Muhammed Urfa ya da Halep kapısından şehre girerek İç Kale'de bulunan emirlik sarayına geçmişlerdi. Sultan şehrin gerçek sahibi olan ve kendisine maaş bağlatacağı Yınaloğlu Emir Mahmûd'u huzuruna getirterek ona ve ailesine çok iyi davranmış, şehrin ileri gelenleri ile bir araya gelerek onların biatlerini kabul etmiş, Nûreddîn'e de kendisine sadakat yemini ettirmişti. Kendisine verdiği sözü yerine getirecekti elbette. Fakat buna karşılık onun da tabiiyet hukukuna uygun bir şekilde davranması ve kendisinden beklenenleri yerine getirmesi gerekiyordu. Buna göre, Artuklu Emiri Selahaddîn'e asi olmayacak, gayrimüslimlere karşı düzenlenen gazâlarda askerleriyle birlikte ona iştirak edecek, düşmanlarıyla anlaşma yapmayıp memleketi imar edecek, adaletle hükmedip halk üzerinden haksız vergileri kaldıracaktı. Bazı kimseler Selahaddîn'e "şehirdeki malların değerinin bir milyon dinarı aştığını, Âmid'i Artuklu hükümdarına bırakma sözü vermişse de bu malların söze dâhil olmadığını, öte yandan Emir'in de şehri almakla ziyadesiyle bahtiyar olacağını" söylemişlerdi. En nihayetinde bu kadar mal ve zenginliğin olduğu bir hâkim olmak onun gibi büyük bir hükümdara yakışırdı. Fakat Sultan, Nûreddîn'in kendi adamları arasında olduğunu, ondan bir şey esirgemenin adetleri arasında bulunmadığını beyan ile Âmid'i olduğu gibi ona bıraktığını ilan etti (İbnü'l-Esîr, XI, 1987: 392; İbn Şeddâd, III/II, 1968: 516; Ebû'l-Fidâ, II, 1997: 149; İbnü'l-Verdî, II, 1996: 91; Michael the Syrian, 2013: 203; Abû'l-Farac, II, 1999: 431; el-Ömerî, 2014: 306; el-İsfahanî, V, 1979: 80; Şeşen, 1971: 302; el-Hamevî, 1963: v. 90a; el-Aynî, II, 2010: 7-8; İbn Kesîr, XVI, 1997: 562; Müneccimbaşı, II, 2000: 175; Ali Emîrî Efendi, 2015: 76-77; Göyünç, 1994: 465-466; Turan, 2004: 117-118, 189; Holt, 2003: 57; Sümer, 1998: 37; Sevim, 2000: 201; Merçil, 1991: 245, 272; Merçil, 2012: 177-178; Şeşen, 1983: 49; Şeşen, 2018: 79; Ataoğlu, 2012: 211-212; Çevik, 2004: 146; Gök, 2001: 315; Kesik, 2018: 426; Polat, 2018: 301-303). Söz vermişti ve onun gibi bir hükümdarın verdiği sözden dönmesini düşünmek bile abesle iştigal olurdu.

Şehrin Nûreddîn'e bırakıldığını kayıt altına alan resmî berat, devrin büyük müellifleri ve kâtipleri arasında olan İmâdeddîn İsfahânî tarafından kaleme alındı. O sırada Selahaddîn'in yanında bulunmakta olup ele geçirilen mallarının teftiş ve sayımı ile muhtelif hükümdarlara gönderilen fetihnâmelerin yazımında³ görev yapan İmâdeddîn İsfahânî'nin bildirdiğine göre, ambarlar zahire (rivayete bakılırsa şehirdeki zahirenin değeri 3 milyon dinar tutarındaydı) ve silahhâneler silah ile doluydu ve bunları sayabilmek mümkün değildi. Nitekim daha sonra şehri idare edecek olan Nûreddîn Muhammed tarafından yedi yıl boyunca satılarak ancak tüketilecek bu malların içerisinde Âmid'de imal edilmiş kumaş ve elbise, halı, kilim ve çadır gibi şeylerin yanında yüksek miktarda pamuk da vardı. Bir kısmını saymak için görevlendirilen memurların raporlarında yer alan verilere bakılırsa, şehir burçlarından sadece birinde, İsfahânî'nin geceleri yazı yazmak maksadıyla bir kısmını almasına rağmen bunları taşımanın mümkün olmaması dolayısıyla geri bıraktığı 80 bin mum bulunuyordu. Ayrıca burada, kaynaklarda sayıları elbette abartılı bir şekilde 1 milyon 40 bin şeklinde gösterilen pek çok kitaptan oluşan muazzam bir kütüphane vardı. Selahaddîn Eyyûbî'nin Kadı el-Fâzıl'a hibe ettiği ve onun da

³ Her ne kadar İmâdeddîn bizzat yazdığı fetihnamelerden söz etmiş ve elbette kendisi de bazı fetihnameler kaleme almış olsa da, bu işin esas itibarıyla Kadı el-Fâzıl'a ait olduğunu belirtmek gerekir. Kadı el-Fâzıl, Âmid'in ele geçirilmesinden sonra gerek Diyâbekir havalisinde gerekse diğer coğrafyalarda yaşayan hükümdarlara birçok mektup yazarak fethi müjdelemişti. Onun özellikle Hilafet Divânı'na yazdığı mektup oldukça uzun ve detaylıdır. Söz konusu mektupta şehre düzenlenen seferin arka planı ile kuşatma süreci de anlatılmış, her şeyin Halife'nin emir ve arzusu doğrultusunda yapıldığı özellikle vurgulanmıştır. Yine şehrin Nûreddîn Muhammed'e bırakılmasının nedeni olarak, onun herkesten önce Sultan'ın hizmetine girmesi ve Haçlılara karşı mücadele konusunda inisiyatif almayı vaat etmesi gösterilmiş, kendisine yapılan nasihat ile uyarılar açık bir biçimde aksettirilmiştir. Bkz. el-İsfahanî, V, 1979: 82 vd; Şeşen, 1971: 303 vd; Beysanoğlu, I, 1998: 300-301; Ataoğlu, 1989: 109; Gök, 2001: 316.

içlerinden yetmiş yük halinde bir kısmını seçerek kendisine ayırdığı söz konusu kitapların akıbeti bilinmemekle birlikte, bunların hem Âmid'de hem de bölgenin diğer yerlerinde bulunan cami ve medreselere dağıtılıp kullanılmış olması muhtemeldir (Abû'l-Farac, II, 1999: 431; el-İsfahaî, V, 1979: 80; Şeşen, 1971: 302; el-Aynî, II, 2010: 7-8; Ali Emirî Efendi, 2015: 77; Yinanç, 2013: 324; Beysanoğlu, I, 1999: 299, 302; Turan, 2004: 189; Merçil, 2012: 177-178; Şeşen, 1983: 269; Ataoğlu, 2012: 212; Ataoğlu, 1989: 108-109; Çevik, 2004: 147; Gök, 2001: 314-315).

Sonuç

1183 yılında Abbâsî Halifesi'nin onayını alıp Âmid'i ele geçirerek Artuklu hükümdarı Nüreddin Muhammed'e bırakan Sultan Selahaddîn Eyyûbî'nin, bu davranışıyla birkaç hedefe birden ulaştığı söylenebilir. Bunların birincisi, kuşkusuz Âmid gibi önemli bir sosyoekonomik ve siyasî bir merkezi kendi idaresine alarak gövde gösterisinde bulunması, Türkiye Selçukluları ile inişli çıkışlı ilişkiler yaşayan bölge hâkimlerini yeni bir siyaset merkezi olarak Eyyûbîlerin etrafında toparlamasıdır. Şehri teslim aldıktan sonra Artuklulara bırakan Sultan, bu davranışıyla "büyüklüğü ve cömertliğini" göstermiş, yine "sözünün eri" olduğu gerçeğini dosta ve düşmana sergilemiştir. Öte yandan İslâm tarihinin erken dönemlerinden beri bir gaza ve cihat merkezine karşılık gelen bir coğrafyanın merkezi durumundaki Âmid'i kontrol altına almakla talip olduğu İslâm hükümdarlığını konumunu da vurgulamıştır. Bunlara ek olarak Haçlılara karşı yürütmeye gayret ettiği mücadelesinde Doğu Akdeniz ve el-Cezîre coğrafyasındaki siyasî parçalanmışlığın önüne bir set çekmiş, bu şekilde Diyârbekir havzasından Musul'a uzanan ve sık sık istikrarsızlık sorunları ile baş etmek durumunda kalan hattın bir anlamda güvenliğini sağlama noktasında hiç de hafife alınamayacak bir adım atmıştır. Yine onun, Müslüman bir emirin elinde de olsa zulüm ve baskı ile idare edilen bir şehri tabir yerindeyse özgürlüğüne kavuşturduğu gerçeği kendisinin Müslümanlar arasındaki büyüklük imajını tahkim etmiştir. Oluşan yeni siyasî manzara bölgede daha rahat hareket edebilmesine imkân sağlamış, birbirleri ile hâkimiyet mücadelesinden başka meşguliyetleri olmayan bölgedeki bey ve emirlerin Haçlılarla olan mücadeleye dâhil edilmesini sağlamıştır. Nitekim el-Cezîre'de hâkimiyetini tesis eden Sultan Selahaddîn Eyyûbî'nin 1180'li yılların ortalarından itibaren Haçlılar karşısında önemli zaferler kazanmasını belli açılardan bu durumla ilişkilendirmek mümkün olabilir. Sonuç olarak, Âmid'in Selahaddîn Eyyûbî tarafından alınması ve sonrasında yaşananların onun İslâm dünyasındaki yumuşak ve toparlayıcı iktidarını besleyen bir kaynak teşkil ettiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Ali Emirî Efendi (2015). *Osmanlı Doğu Vilâyetleri*. (Haz. Abdülkadir Yuvalı, Ahmet Halaçoğlu). İstanbul: BKY Yayıncılık.
- Alican, S. D. (2019). *Ortaçağ'da Âmid (Diyarbakır)*. Doktora Tezi. Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi.
- Ataoğlu, M. R. (1989). *Hısn-ı Keyfâ Artuklu Devleti*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Ataoğlu, R. (2012). *Artuklu-Eyyubi İlişkileri*. ed. Önder Kaya. İstanbul: Küre Yayınları.
- Bar Hebraeus, G. A. (1999). *Abû'l-Farac Tarihi*, II. (çev. Ömer Rıza Doğrul). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Beysanoğlu, Ş. (1998). *Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır Tarihi*, I, Başlangıçtan Akkoyunlulara Kadar. Ankara: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları.
- Çevik, A. (2004). *Selçuklu Fütuhâtı Ardından Diyarbakır ve Yöresinde Kurulan Türkmen Beylikleri*, 1. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri Kitabı. ed. Kenan Ziya Taş, Ahmet Kankal. Diyarbakır.
- Durmuş, E. (2004). *XII. Yüzyılda Diyarbakır'da Bir Türk Beyliği*. 1. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri Kitabı. ed. Kenan Ziya Taş, Ahmet Kankal. Diyarbakır.
- Ebû'l-Fidâ, *İmâdeddîn İsmâil b. Muhammed b. Ömer* (1997). *Târihu Ebû'l-Fidâ el-Müsemmâ el-Muhtasar Fî Ahbâri'l-Beşer*, II. thk. Mahmud Deyyub. Beyrut.
- el-Aynî, Bedreddîn Mahmûd (2010). *İkdu'l-Cumân Fî Târîhi Ehli'z-Zamân*, II. thk. Mahmûd R. Mahmûd. Kahire.

- el-Hamevî, el-Abdu'l-Memlûk Ebî el-Fedâil Muhammed b. Ali (1963). *et-Târîh el-Mansûrî, Telhîs el-Keşfu'l-Beyân fî Havâdîsî'z-Zamân*. nşr. Butrus Garyazniyeviç. Moskova.
- el-İsfahanî, İmâdeddîn Muhammed b. Muhammed b. Hâmid el-Kâtib (1979). *el-Berku's-Şâmî*, V. nşr. Ramazan Şeşen, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- el-Ömerî, Şihabeddîn b. Fazlullah (2014). *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, Mesâlikü'l-Ebsâr. (Çev. D. Ahsen Batur). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Gök, H. İ. (2001). Musul Atabegliği; *Zengiler* (Musul Kolu: 1146-1233). Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Göyünç, N. (1994). "Diyarbakır". *DİA*, IX. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Holt, P. M. (2003). *Haçlılar Çağı, 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakındoğu*. (Çev. Özden Arıkan). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- İbn Kesîr (1997). el-Biddâye ve'n-Nihâye, XVI. thk. *Abdullah b. Abdülhüseyn et-Türkî*. Basım Yeri Yok: Dâru'l-Hicr Yayınları.
- İbn Şeddâd (1968). *el-A'lâku'l-Hatîra Fî Zikri Ümerâi's-Şâm ve'l-Cezîre*, III/II. thk. Yahya Abbare. Dımaşk.
- İbnü'l-Esîr (1987). *el-Kâmil Fî't-Târîh Tercümesi*, XI. (çev. Ahmet Ağırakça). İstanbul: Bahar Yayınları.
- İbnü'l-Verdî, *Zeyneddin Ömer b. Muzaffer eş-Şehir* (1996). *Târîhu İbnü'l-Verdî*, II. Beyrut.
- Kesik, M. (2018). *Selçukluların Haçlılarla İmtihanı*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Merçil, E. (1991). *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Merçil, E. (2012). *Sultan Salâhaddîn Eyyubî'nin Anadolu'daki Türk Devletleriyle Münasebetleri. Eyyubiler, Yönetim Diplomasi, Kültürel Hayat*. ed. Önder Kaya, İstanbul: Küre Yayınları.
- Michael the Syrian (2013). *Chronicle*. (İngilizce çev. Robert Bedrosian). New Jersey.
- Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah (2000). *Câmiu'd-Düvel, Selçuklular Tarihi, II, Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*. yay. haz. Ali Öngül. İzmir: Akademi Kitabevi.
- Polat, Z. (2018). *Diyarbakır'ın Selahaddin Eyyubî'nin Hakimiyetine Girmesi, İlkçağlardan Osmanlıya Diyarbakır*. ed. İbrahim Özcoşar, Ali Karakaş, Müstafa Öztürk, Ziya Polat. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Sevim, A. (2000). *Anadolu'nun Fethi, Selçuklular Dönemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sümer, F. (1998). *Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Şeşen, R. (1971). "İmâd al-Dîn al-Kâtib al-İsfahânî'nin Eserlerindeki Anadolu Tarihiyle İlgili Bahisler". *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S. III. Ankara.
- Şeşen, R. (1983). *Salâhaddîn Devrinde Eyyûbîler Devleti (Hicrî 569-589 / Milâdî 1174-1193)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Şeşen, R. (2018). *Kudüs Fatihisi Selâhaddin Eyyûbî*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Turan, O. (2004). *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Yinanç, M. H. (2013). *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri*, yay. haz. Refet Yinanç. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.